

IRODAVIY XATTI- HARAkat NAZARIYASI**Jiyanbaeva Shahnoza Inayat qizi****Chirchiq davlat pedagogika universiteti****Maktabgacha va boshlang'ich ta'lim fakulteti****Boshlang'ich ta'lim yo'nalishi 1 boshqich talabasi****Jiyanbaevashaxnoza@gmail.com****<https://doi.org/10.5281/zenodo.17878645>****Annotatsiya**

Ushbu maqolada iroda tushunchasining psixologik mohiyati, irodaviy xatti-harakatlarning asosiy belgilari hamda irodaviy jarayonlarni tushuntiruvchi nazariy yondashuvlar yoritiladi. Bundan tashqari, irodaning inson hayotidagi ahamiyati, irodali bo'lishning sirlari va uning foydasi haqida aytib o'tiladi.

Kalit so'zlar: Iroda, maqsad, qiyinchilik, psixologiya, ong, shaxs, faoliyat, qobiliyat, tushuncha, xususiyat, tafakkur

Iroda — insonning fikrlash jarayoni asosida qaror qabul qilish va qabul qilingan qarorga muvofiq o'z fikrlari va harakatlarini boshqarish qobiliyati. Qaror qabul qilishning faol jarayoni sifatida iroda inson psixik hayotining eng muhim tarkibiy qismlaridan biri hisoblanadi. Iroda insonning maqsadga yo'naltirilgan ongli xatti-harakatlarini boshqarish qobiliyatidir. Bu insonning fikrlash jarayonidan kelib chiqib qaror qabul qilish va o'z harakatlarini shu qarorga mos ravishda boshqarish demakdir. Iroda passiv javobdan farqli o'laroq, insonning faol va maqsadga yo'naltirilgan harakati.

Psixologiya fanida iroda nafaqat shaxsning xususiyati, balki murakkab psixik jarayon sifatida ham o'raniladi. Iroda nafaqat ichki kuch, balki ongli boshqaruv mexanizmlarining majmui bo'lib, insonning jamiyatdagi samarali faoliyati uchun asosiy omillardan biridir. Iroda kishining o'z xati - harakatlarini ongli ravishda boshqarishi, bir qator intilish va istaklarni tiyib turishni taqazo etadi. Irodaviy harakat shundan iboratki, bunda odam o'z o'zini idora qila oladi, o'zini o'zi qo'lga oladi, o'z his tuyg'ularini nazorat qilib qolgan paytlarda ularni bosa oladi. Irodaning namoyon bo'lishi ish - harakatlarda ongning ishtirok qilishi bilan bog'liq bo'lgan shaxs faoliyatidir. Ko'pincha irodaviy faoliyat odamning hayot yo'lini aniqlaydigan, uning ijtimoiy qiyofasini ko'rsatadigan qarorlarga kelish bilan bog'liq bo'ladi. Bunda burch hissi, vatan va xalq oldidagi burchni aniq anglash namoyon bo'ladi. Bularga misol qilib, vatan urushi davridagi kishilarning qahramonliklarini ko'rsatish mumkin. Ijtimoiy tarixiy sahifalarimizda, yaqin o'tmishimizda va istiqloq davrida ko'plab vatandoshlarimiz irodaviy xatti - harakatlarning namunaviy ko'rinishlarini namoyon qilganlar, bular rasmiy manbalarda va badiiy adabiyotlarda keng ko'lamda yoritilgan. Masalan, buyuk sarkarda Amir Temurning "Kuch adolatdadir" degan hikmati, Alisher Navoiyning "Zanjirband sher -yengilmasder" xitobi, Cho'lponning "Xalq dengizdir, xalq to'lqindir, xalq kuchdir" chaqirig'i misol bo'la oladi. Iroda tushunchasi falsafada tug'ilgan, bu yerda Iroda ongning o'z taqdirini o'zi belgilash qobiliyati, shu jumladan axloqiy va o'ziga xos sabablarni keltirib chiqarish qobiliyati sifatida belgilanadi. Psixologiya va nevrologiyaga o'tib, irodaning ta'rifi axloqiy jihatni yo'qotdi va faqat aqliy funktsiya sifatida talqin etila boshlandi. Irodani yuqori aqliy funktsiyalarga an'anaviy ravishda bog'lash, uni hayvon emas, balki insonning mulki sifatida taqdim etish haqida gapiradi, garchi ba'zi hayvonlarni o'rganish bu tushunchani shubha ostiga qo'yadi.

Eng umumiy ma'noda, Iroda psixologiyada insonning ongli ravishda o'zini o'zi boshqarish qobiliyati sifatida qaraladi. Iroda harakatni amalga oshirish uchun ham, undan voz kechish uchun ham zarurdir. Irodaning asosiy elementi ongli ravishda qaror qabul qilishdir. Iroda ekzistensial psixologiyada erkinlik tushunchasiga yaqin, chunki bunday ongli qaror qabul qilgan kishi bir lahzalik vaziyatdan chiqib ketishi yoki o'ziga, qadriyatlariga bo'lgan munosabatiga murojaat qilishi yoki tasavvur, mantiqqa murojaat qilishi va taxmin qilingan harakatning oqibatlarini modellashtirishi kerak. S. L. Rubinshteyn irodani falsafiy va psixologik ma'noda tasvirlaydi: "ongli maqsad va unga turtki sifatida munosabat bilan tartibga solinadigan harakatlar irodaviy harakatlardir". Bunday ta'rif Iroda tushunchasini istak tushunchasidan, motivatsiya tushunchasidan aniq ajratishga imkon beradi. Ushbu ta'rifda maqsadga munosabat, uni anglash shaklida bir lahzali vaziyatdan uzilish mavjud. Maqsad va maqsadning nisbati ham muhimdir. Maqsad va motiv hech bo'lmaganda subyektning ongida bir – biriga to'g'ri keladigan bo'lsa, subyekt o'z faoliyatini to'liq boshqaradi, u o'z-o'zidan paydo bo'lmaydi-faoliyatda iroda mavjud. Ba'zi psixologlar Iroda tushunchasini aqliy funktsiya sifatida insonning maqsadga erishishga intilish qobiliyati bilan aralastiradilar, natijada quyidagi ta'riflarni topish mumkin: „Iroda – bu maqsadga erishishda qiyinchiliklarni engib o'tishni ta'minlaydigan o'z faoliyati va xulq-atvori subyekt tomonidan ongli ravishda tartibga solish.

Sotsiologiyada Iroda tushunchasi ham mavjud. Masalan, sotsiolog F. N. Ilyasov irodani „subyektning ierarxik qadriyatlar tizimini yaratish va past darajadagi qadriyatlarni e'tiborsiz qoldirib, yuqori darajadagi qadriyatlarga erishish uchun harakat qilish qobiliyati“ deb ta'riflaydi. Ixtiyoriy harakatlar oddiy va murakkab bo'linadi. Oddiy larga odam ikkilanmasdan mo'ljallangan maqsadga boradigan joylar kiradi. Murakkab harakatda, bu harakatni murakkablashtiradigan juda murakkab jarayon turtki va harakatning o'zi o'rtasida birlashadi.

Murakkab ixtiyoriy harakatda olimlar to'rt bosqichni ajratib ko'rsatishadi:

1. Motivatsiyaning paydo bo'lishi va maqsadni dastlabki belgilash.
2. Motivlarning muhokamasi va kurashi.
3. Qarorlar qabul qilish.
4. Yechimning bajarilishi.

Ixtiyoriy harakat oqimining o'ziga xos xususiyati shundaki, uni amalga oshirish shakli har qanday bosqichdagi ixtiyoriy harakatlardir. Ixtiyoriy harakatning bajarilishi neyro-ruhiy stress hissi bilan bog'liq. Irodaviy xatti-harakat nazariyasi -insonning qaror qabul qilish, maqsadga erishish va o'z harakatlarini boshqarish jarayonlarini o'rganadigan psixologiya va falsafa sohasidagi nazariyadir. Masalan, o'qish paytida chalg'ituvchilar bo'lganiga qaramasdan, maqsadga erishish uchun o'qishni davom ettirish -bu iroda bilan amalga oshiriladigan jarayon. Yomon odatlardan voz kechish istagi- iroda namunasidir, chunki bu uchun o'z harakatlarni inson boshqarishi kerak.

Xulosa: Iroda- inson faoliyatining markaziy psixologik mexanizmidir. U shaxsning maqsadga intilishi, qiyinchiliklarini yengib o'tishi, o'z xulq-atvorini boshqarish va hayotda muvaffaqiyatga erishishida muhim ahamiyatga ega. Irodaviy xatti-harakatlar nazariyalari esa bu jarayonning ichki psixologik mexanizmlarini yoritib, inson faoliyatini chuqurroq tushunishga yordam beradi. Agar iroda munazam ravishda mustahkamlanib borilsa, haxs o'z hayotini ongli ravishda boshqara oladigan, maqsadlariga yetadigan va jamiyatda faol o'rin egallaydigan inson sifatida shakllanadi.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Norbekov, R. (2016). Psixologiya asoslari. Toshkent: Sharq.
2. Zeynupov, O. (2018). Iroda va shaxs rivoji. Toshkent: Fan va texnologiya.
3. Turgunov, M. (2015). Inson psixologiyasi. Toshkent: Fan.
4. Vygotskiy, L.S (1984). Psixologiya rivojlanishi nazariyasi. Moskva: Pedagogika.
5. Leontiev, A.N. (1978). Faoliyat psixologiyasi. Moskva: Nauka.